

ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ В ГОВОРАХ ПРИКАРПАТТЯ

У статті схарактеризовано основні спільні й відмінні риси говорів Прикарпаття, обґрунтовується думка про історичну основу цих рис, запропоновано дещо відмінний від традиційного погляд на діалектні континуанти деяких праслов'янських голосних, ідеться про зміни, нівеляцію діалектних форм під впливом літературної мови.

Ключові слова: говори Прикарпаття, діалектна фонетика, діалектна граматики, історична фонетика української мови.

Українська літературна мова сформувалася в основному на говорах Центру і Сходу України, але більшою чи меншою мірою причетні до її формування й південно-західні говори, які зберегли у фонетичній будові та особливо в граматиці давні (історичні) форми. На території Івано-Франківщини проживають носії принаймні п'ятох українських говорів, кожний з яких має свої специфічні риси. В одних ці особливості виражені яскравіше, в інших вони менш помітні, але говори мають більше таких рис, які їх об'єднують, причому як у фонетиці, так і в граматиці, зокрема в морфології. Тут здавна активно функціонують гуцульський, покутський, наддністрянський (опільський), бойківський говори, а після сумнозвісної операції «Вісла» тут з'явилися ще й окремі поселення носіїв лемківського діалекту.

У центральних говорах української мови, на ґрунті яких розвинулася літературна мова, було чимало форм аналогічних, запозичених. Західні ж говори, зокрема гуцульський та бойківський, через природні умови не мали тісних контактів з іншими, особливо східноукраїнськими говорами, тому й зберегли основні давні риси як у своїй фонетиці, так і в граматичних формах. Як відзначалося, є риси, властиві лише окремому діалектові, але значна частина з тих, що не збігаються з формами української літературної мови, властива всім західноукраїнським говорами.

Незважаючи на постійну іноземну присутність у Галичині, на активне насаджування тут упродовж століть чужих мов, усі ці говори зберегли й донині свою оригінальність і свої специфічні особливості. Як писав ще Яків Головацький. «Галицькіи і Угорськіи Русине мають чимало рѣзнодорожій», бо «Кожный закутокъ захищенийъ горбами або отрѣзанный рѣчками, заховує свою рѣзномову». Сприяє цьому гірська місцевість, бо люди, «там поселившись на зворахъ меже велитскими ушовбами отрѣзани отъ другихъ жителѣвъ, довго задержовали свою рѣдну мову, свои родими звичаи и обычаи. Гѣорськіи стороны всѣгда найдовше задержують старый бытъ и знаки стародавной бесѣды. Языкѣ, котрый горы має въ своей власти, не загине: най бы всюди по долинахъ знидѣло и загиб-

ло рідне слово, въ горахъ пѣдполонинскихъ заховаеся первѣстный языкъ, стародавний бытъ и обычай»¹.

Західноукраїнські говори називають архаїчними, і це справедливо, бо вони, як зазначалося, зберегли й досі історичні форми, які в літературній мові вважаються переважно ненормативними. Про збереження архаїчних історичних форм і автентичної мови прадідів свідчить мовлення літніх людей, що проживають на територіях, охоплених тим чи іншим говором, які ще не відчули на собі впливу літературної мови та сучасного узусу. Свідченням цього можуть служити також твори західноукраїнських письменників XIX — початку XX ст., у яких зафіксоване тогочасне мовлення, переважно в мові літературних персонажів. Тут можна назвати таких письменників, як Ю. Федькович, Марко Черемшина, відомий етнограф, культурний діяч Гуцульщини, письменник П. Шекерик-Доників, а також М. Коцюбинський, Г. Хоткевич, які використовували гуцульські говірки. І. Франко, який уживав у своїх ранніх творах бойківський говір, В. Стефаник, який був прекрасним репрезентантом покутського говору. Окремі говіркові риси демонструють у своїх творах, часто зі стилістичною метою, а інколи й спонтанно, і деякі сучасні українські письменники².

Зіставлення мови персонажів з літературних творів з мовою, яка побутує в тих чи інших регіонах Галичини, показує, що основні риси того чи іншого говору збереглися, хоча в окремих випадках уже відчувається вплив сучасного узусу. Наведемо деякі уривки текстів, записаних у Верховинському, Коломийському, Рожнятівському, Галицькому районах Івано-Франківської області, тобто зразки гуцульського, покутського, бойківського, наддністрянського говорів, а також зразок лемківської говірки, записаної Стефанією Панцьо, і уривок тексту, записаного в селі Глибока Коломийського району.

Ось розповідь Василя Бельмеги, 1966 року народження, уродженця і жителя с. Устеріки Верховинського району Івано-Франківської області, освіта середня, працює водієм, служив у війську.

про похорон:

йег умре ч'олов'ік/ на трет'ій д'ен' хо'рон'іт // ў посліні'й в'еч'ір д'і'к ч'і'тайе саў'т'и-р'у// т'і' вин так з'веч'ора ч'і'тае/ а пот'ім ш'е раз / лиш'е'їе'т'рошк'і соб'і на другі'й ранок / на дос'в'іта// с'о'гон'і ши маў'бут'і'на д'е'ст'ату го'д'ину// це до цер'кви з'разу т'іло пот'ім вид'цер'кви на цвинтар' / хо'рон'іт і поминал'ні об'ід' / у нас ко'лис бу'ў пе'ре'д цим поминал'ні об'ід' / т'е'пер'ішні кс'ондз' дуже' боритси аби видм'і'н'ити ц'і поминал'ні об'ід'и// ви розум'і'є'т'е' до ч'ого ў л'уд'і' гор'е' / це вс'о/а' наш'і так'і л'уд'и/ шо ідут на похорон нашіг'иси/ розум'і'є'т'е' / ўні ўже ч'ут' н'е' сп'і'вайут// то з'най'є'т' / то так йа кау/ шо то так йа це не' пр'ив'єтствуйу воп'іе/ йа тут сто'рон:ик' дуже'... ну/ на'ї'буд'е' там с'толик д'т'а свої'х/ ну йег так хоч'те' / то ік'і'єс' канапц'і' дат' і там надвор'і...//

Далі подаємо текст пісні «'фаїна 'жи'нка», складеної Параскою Бодоряк, 1934 року народження (село Перехресне Верховинського району):

ої у | мойім горо'д' еч'ку | ви'росла то'пол'а/
л'і'ше'ма'г'і'н' фаїну | жи'нку/ йе'т' с'ім' морг'і'ў | пол'а//
та і вол'і'у/ | моя | мамко/ сам со'роч'ку | шит'і'н' /
лиш' а бих маў' фаїну | жи'нку ме'жи | л'уд' і ў'з'е'т'і'н'//
та со'роч'ку сам из'шійу/ н'і'х'то ми н'е' з'найі/
а йе'т' | майу | фаїну | жи'нку/ | кожд' іі о'зби'райі//
а йе'т' | майу | фаїну | жи'нку/ | кожд' іі добра | зич'і/

¹ Розправа о языкѣкожнорускомъ и его нарѣчїяхъ сочинена Яковомъ Головацкимъ.— Во Львовѣ 1849.— С. 28–29. Цитату подаємо в оригіналі.

² Див.: Грещук В., Грещук В. Південно-західні діалекти в українській художній мові.— Івано-Франківськ, 2010.— 310 с.

кожд'иї лег'ин' мойу жинку на гор'іуку клич'і//
 ої у мойім город'еч'ку ч'і'сн'ич'ок та і'мач'ок/
 цу'луї/цу'луї/ле'г'ин'ику/лиш н'е'н зроби знач'ок//
 т'и с'ім'т'івок измудру'ва'ї та і'из н'их см'і'йес'и/
 та т'и ме'н'е н'е'н змудруй'еш/таг ме'н'і здай'етси//
 а йе'т'була ў с'воїй мамк'і он'а од'ін'иц'а/
 йа по'воду н'е'н хо'д'ила/бо ў са'ду ке'р'н'иц'а//
 йа по'воду н'е'н хо'д'ила/дри'вец'н'е'н ру'бала/
 та лиш'т'ілко ў с'воїй мамк'і гараз'ду заз'нала//
 а йе'т'була ў с'воїй мамк'і/н'есла во'д'и'лиж'коў/
 мамка б'ігла та і крич'е'ла: то/синку/зак'е'ж'коў//
 а йе'к пишла до све'к'рух'і/н'есла коноу'ками/
 а ўна б'ігла та і крич'е'ла: к'і'ваї-ко лабами!//

Зразком гуцульсько-покутського мовлення є уривок розповіді Марії Янушак, 1935 р. народження, уродженки с. Ковалівки Коломийського району. Запис проводився 5 серпня 2007 року.

йак нас в'іво'зили:

нас везли-везли/завезли аж у Хабароўскіі край// там ска'зали/шо ўже ни'ма ку'да і нас у Молотовску област' уже ў другий б'ік// а ва'гони сто'йа/а тих л'уді в'ік'і'дають лиш на сн'і'г' де ўже ва'гон лиш оста'новиц'і/ так лиш ме'р'ц'і'ї в'інос'і/ зар'і'дом скла'дають// йа памні'тайу/йак тропк'і в'ід ва'гона в'ідне'сут і так зар'і'дом ус'іх/ або ў ро'ви ск'ідали// а наш ва'гон не'н посл'ідний/ і нам це вс'о в'і'дко// в'ік'інули і лишили/ не'н закопува' н'іх'то// це н'іх'то ни плакаў н'і за ким... це ўже та'ке...// привезли нас ту'да/ ўже Молотоўска област' і нас з о'тих ва'гон'і'ї дуп'них... а тут л'уди слабу'ють/ ўже і мама наш'і слаба / і Анна наш'і слаба і то... і з тих ва'гон'ів дуп'них пе'ре'гру'жайут нас на пла'форми ц'і-во/ в'ідкриті/ а там ше сн'і'г' і та'ких го'лих ту'да/ у Ве'ре'ш'ча'іно// ми при'їхали су'да/ то ше широка ко'л'і'я була/ а ту'да ўже не'н ідут ц'і ва'гони/ пой'зд уже не'н іде/ а ікас дре'з'іна таї оц'і-во вуз'к'і пла'форми/ шо бе'з н'і'чого// так нас ту'да привезли у ік'і'с барак/ і н'і'чо там ни'ма/ лиш дош'ками с'т'іни ў'б'иг'і// дали нам йі'кус к'імнату/ мама наш'і ле'жит/ уже ўс'о/ уже не'н го'ворит/ уже н'і'чо// так ми пе'ре'ночу'вали/ рано баба шос' мам'і йі'сти да'їе/ мама ўже н'і'чо ни го'ворит// забрала маму ў л'ікар'ну// а дос'в'іта чуйу/ бабка наш'і з то'го к'лунка/ шо До'л'ішн'ичка кинула/ не'н з'найу/ де ўна д'і'стала і кихос йі'їец'и йі'їц'і не'н з'н'їу/ і с'мажит/ а хтос п'ід'ходить/ пи'тай/ ко'му// а бабка каже": «та Анн'і/ дон'ц'і»// а та каже": «н'і/ ўж' не'н треба йі'їец'и/ ун'ї'же ў'мерла...»//

А ось зразок мовлення наддністрянки Ганьки Чернеги із с. Дорогів Галицького району, 82 роки (запис 2003 року):

йа го'вору до с'вого тата: «тату/ ми і'демо там до то'го на'нашка/ там дуже фаїн'і дуд'і ж'оўт'і на'падали»// а тато ка'жут: «не'н і'д'іт!» п'ідн'е'ли рем'ін' до'го'ри: «д'і'ст'ане'те'н і гру'шок не'н бу'де»// п'ри'їде'н в'ін з пол'і/ – п'ід'е'те'н»// п'ішли ми бид'воїй з б'ратом і каже'мо йі'му: «на'нашку/ ми хо'че'мо гру'шок»// то дуже'н бу'ї в'іте'р ж'оўтих гру'шок бу'ї на'гр'і'с// а в'ін каже": «бе'н'іт»// йа ў дим'чину/ до'го'ри/ набрала/ набрали-смо гру'шок при'ходимо до'дому/ а тато ка'жут: «так/ і не'н д'і'стали-сте'н і гру'шки майн'іте'н/ а так бу'ї би на'б'їу добре'н і бисте'н гру'шок не'н мали».

Бойківський говір добре ілюструє Ганна Рибчак, 1934 року народження, із с. Сваричва Рожнятівського району:

ж'или-смо сир'пами/ а то було та'к'е дужи'е паш'не жи'ето// ми стр'ісали со'б'і то'то жи'ето на ўйі'з'к'и// ўйі'зали-смо/ так далеко-смо несли/ по дв'і ўйі'зки-смо брали// йідну п'ідне-сим/ кладем/ лиш і'їем// то'гди зноў несли-смо до'дому// то три к'ілометри було/ так/ було зо три к'ілометри// прине'сим до'дому/ ўже к'иним ў остр'оўку/ а ўже с'і к'ішим/ п'чо йе' пала остр'оўка// а по'тому-смо скла'дали ў ко'пій'к'и/ так'і ко'пій'к'и були// по'тому-смо шли моло'т'ити// моло'тили на ком'байн// там с'і йідна ж'і'нка п'ідоп'хала/ то п'ч'іст'і/ п'чо йі'ни'е ў'хопило цалу// роз'ібрало було чисто/ лишилас'і та'ка чисто// та і то ко'жде'н за'ч'і'єло йі'окати// ўс'о с'і понапуд'жі'єло/ і брига'дир' і ўс'о// так-смо ўсе ў'тому кол'госп'і б'і'їдили/ ни'е то/ п'чо ти'пер// ли'їни-смо брали/ ко'ло'н'і-смо мо'чили ў во'д'і/ за то л'уді тип'ї'ноги бол'ні'єт// хо-

дили к'ягати ў холюну воду// лен сушили ў пе^нчи/ на ти^рлиц'ох / так'і ти^рлиц'і були//
терли-смо на ти^рлиц'ох/ тогди здавали//

Катерина Фучило, с. Тилива Короснянського повіту, 74 роки, запис 1995 року, здійснений Стефанією Панцьо³, репрезентує лемківський говір:

не^н годна-м йуж тоб'і/ д'івон'ко/ докладн'і опов'істи ўшитко/ бо тото было даўно —
пйат'дес'ат л'іт перешло/ йак нас розме^нтали// йа меджи л'удми се^нус(к)ими не^н робила и
ишчы бес'ідуйу по-нашому// адже^н так/ т'іўки роки перешли и с'а забыват//

былы г нас ве^чурки// х'тоучас село Тил'ова было барз ве^нлике/ мало сто в'іс'ім'дес'ат
л'у'мер'іў/ было по д'іле^нно на пйат'части// каждая част мала с'воі с'хачкы// д'іўчата ходили
лем ў йеднойі часті/ а пар'ібки могли ходити по ўшыпкых/ смотр'іли за д'іўчатами//

д'іўчата брали ку'дел'і і пр'али// треба было добр'і пр'асти/ жеби дома не^н сварили// а
пар'ібки лем с'а при^езе^нрали до д'іўчат/ заривали дакотру// на ве^чурки ходили ц'ілії п'іст//
а пак остатн'і раз робили ла'маник// ла'мали ку'дел'і/ скла'дали с'а/ дашто сприношали з до-
му и с'а гос'тили// хто хл'ібаўча да'йаке/ честок// ўпыль'акого не^н было так// але^н и тото было
ве^нлике// йа би пов'іла так/ же было ве'село/ хоцк'і и треба было с'а наро'бити//

Зазначимо, що лемки, на жаль, не проживають компактно, бо свого часу, як про це вже йшлося, їх повиселяли з рідних, обжитих віками осель і розпоростили по всій Польщі та західних областях України. У зв'язку з цим лемківські говірки в Україні поступово асимілюються іншими українськими говорами та українською літературною мовою, а в Польщі, звичайно, — польською. Ось як про це говорить сама Катерина Фучило:

«забыват с'а йуж наша бес'іда// ми сой жь'йеме т'іўко зо старим/ то ишчы бес'ідуйеме
по-нашому// были г нас р'іжни припов'ідки// дашто сойі припо'минам/ а даколи м'і п'риде
на мисл' чи с'а так виг'варит: «найі с'а не^н прич'каже^н»/ «кажді мае с'воє до себе^н»/
«шо-м дала на гн'іў/ тото и на пе^нре^нпрошин'а»/ «йак го кийом/ так го палицом»⁴.

Наведемо ще один невеликий текст живого мовлення лемкині, записаний у листопаді 2010 року. Говорить Дарія Совтисік із села Глибока Коломийського району, яка народилася вже на Прикарпатті 1949 року, але говірку засвоїла від своїх батьків і передає її своїй дочці Надії.

Цале село радит по-ле^нмк'іўску// то тил'ко д'іти йуш не хт'ат/ вони с'а де^нкотре сти'да-
йут/ де^нкотре/ розум'ійте^н ну не хт'ат/ не хт'ат/ бо с'а сти'дайт/ так с'а м'і з'дає/ же вони
с'а сти'дайт// дочка теж радит по-ле^нмк'іўску/ теж радит/ но теж мал'о/ бо йак вона ро'дил-
'ас'а ту/ така невел'ичка бил'а/ то йак чолов'іка мого пле^нм'іники прийїжд'жал'и/ а вони
жйіут йедне у Франк'іўс'ку/ йедне ў Кол'омий/ йедне ў Букач'іўс'ак/ жил'и/ бо в'ін маў
с'ім брат'іў/ то йак ти д'іти прийїжд'жал'и йуш ту до нас/ то радил'и по-україн'ску/ розу-
м'ійте^н/ по-україн'ску радил'и/ і вона так с'а захо'тил'а тим і барз йій с'а то подобал'о/
вона інакшій мови не^н розум'іла іно ле^нмк'іўску/ бо жил'и д'ідо і баба і вони ўшитко ра-
дил'и по-ле^нмк'іўску/ і вона так с'а наўчил'а/ а поте^нм'іп'шл'а до ш'кол'и і то барз с'а йій то-
то здало/ бо йуж ўм'іла радити по-україн'ску/ а тоти д'іти/ котр'і не слішал'и україн-
с'кої мови/ то тим бил'о барз т'ашко ў ш'кол'і ў першому класі// тоти д'іти піў року
моўчал'и/ нич не^н радил'и до д'іт'іўан'і до учител'ки// учител'ка часом пов'ідат: «Чого ти
Васильку не був у школі?» «а/ бо мене^н бр'іх бол'іў»/ а бр'іх — то йе^н по-україн'ску жив'іт/
а учител'ка зв'ідуйе с'а у мойі Мирос'і (старшої дочки — М. Л.) шо то таке бр'іх// пот'ем
в'ін не^нйак не хт'іў ходити до ш'кол'и/ бо т'ашко му бил'о з тоу мовоў...

Ознайомлення з текстами переконує, що вони різняться між собою насамперед фонетично, бо кожний із них має щось притаманне лише йому. Спробуємо визначити основні риси кожного говору.

³ Див.: Панцьо С. Матеріали до словника лемківських говірок.— Тернопіль, 1997.— Ч. 1.— С. 52.

⁴ Там же.

Отже, головною рисою гуцульських говірок Верховинського та частини Косівського районів є пом'якшена вимова передньоязикових [д], [т], [н] перед голосними [е] та [и]⁵. Жителя Гуцульщини можна впізнати передусім за цією ознакою. Саме ці три приголосні (крім шиплячих) найважче піддавалися ствердінню, подібну пом'якшену вимову цих трьох приголосних перед звуками [і] та [е] з праїноєвропейського *ǵ* спостерігаємо в чеській мові. Гуцули кажуть: *т'е^л'а*, *т'ета*, *кожд'иї*, *д'ен'*, *д'иво*, *ви^лход'ит*, *го^д'ина*, *поло^н'ина*, *н'ен'а* 'матуся', *Н'икола* тощо. Найявність у гуцульському говорі напівм'яких [д'], [т'], [н'] спростовує, очевидно, твердження С. Смаль-Стоцького про те, що приголосні в праслов'янській мові були завжди твердими навіть перед [е], [і], а пом'якшення їх у слов'янських діалектах (російському, польському, білоруському та ін.) розпочалося в пізню добу праслов'янської мови, не зачепивши праукраїнської мови⁶.

Цю його тезу заперечують і шиплячі, які в гуцульському говорі зберегли м'якість, причому незалежно від позиції в слові, і це є також яскравою ознакою гуцульських говірок. Верховинці вимовляють: *ч'етве^р'ро*, *ч'о^г'о*, *ч'ут'и^н*, *ноч'у^л'ва-ла*, *гор'би^ч'ок*, *г'иточ'ки*, *ш'е* 'ще', *ли^ш'ит'и^н* 'залишати', *пи^ш'о^у*, *ш'е^н'ка*, *ле^ж'е^у*, 'лежав', *ж'е^л'*, *ж'е^б'а* та ін., а ще кажуть: *йи^т' буд'е^м'о ш'ч'иста* *п'ит'и^н за ш'ч'иск'и/то н'е^н' буд'е^н' ш'ч'иск'и/бо голо^л'ва буд'е^н' бол'ит'и^н*⁷.

Збережено тут і м'який [р'] у кінці слів та складів: *цєр'ква* (або *цєр'кова*), *ц'винтар'*, *вєр'хом*, *гир'киї*, *н'єхар'* 'нечисть', *кухар'*, *ви^у'ч'єр'*.

Ще одна дуже важлива гуцульська риса — вимова після губних та інших твердих приголосних голосного [и] на місці етимологічного [о] в новозакритих складах: *ви^д'* 'від', *пи^н'* 'піп', *над'ви^р' ви^к'но*, *пи^ш'ла*, *пи^д'* ('горище' або прийменник *під*), *пи^з'нат'и^н*, *най'би^р'ше^н* 'найбільше', *Ри^з'дво*, *май^т'ри^у'* 'майстрів', *гир'киї*, *д'и^ж'дат'и^н* 'діждати(ся)' тощо.

Лише на Косівщині та Верховинщині (що стосується Івано-Франківської області) можна зустріти форми, в яких замість [а], що виступає після [ј] в українських літературних формах, уживається [е] або його варіанти: *йє^т'* 'як', *йє^т'раз* 'якраз', *йє^м'а*, *сто'йє^т'и^н*, *йє^б'луко*, *йи^б'блинка* 'яблунька', *йє^ш'єрка* 'ящірка', *ні'йє^к'а* 'ніяка', *йє^р'ка*, *йє^ч'м'ін'* тощо.

До специфічних рис гуцульського говору слід віднести й послідовне вживання етимологічного [и] (тобто праслов'янського [і]) на початку слова, наприклад: *И^в'анч'ік*, *И^г'нат*, *издри^л'мауси*, *изби^л'рала*, *измудру^л'вау*, *иска^л'зала*, *из'иши^л'у*, *и^л'ла*, *и^л'ду*, *иш'ла*, *инч'и^т'* 'інший', *инд'ик* та ін. Часто [и] може вживатися як евфонічна вставка (*издри^л'мауси*, *изби^л'рала*, *измудру^л'вау*, *иска^л'зала*, *из'иши^л'у* тощо).

Важливою ознакою гуцульських говірок є постфікс *-си* в дієсловах: *см'їє-си*, *т'и си н'е^н' пи^т'аї*, *н'е^н' гн'івайси*. В інших прикарпатських говорах уживається переважно *-сі*, а в лемківському і частково в бойківському — *-ся*.

⁵ Цю вимову позначаємо крапкою справа вгорі біля літери.

⁶ Смаль-Стоцький С. Питання про східнослов'янську мову // Окрема відбитка.— Л., 1937.— С. 6.

⁷ Цю важливу фонетичну рису, як і цілу низку інших, у мовленні гуцулів добре підмітив митрополит Андрей Шептицький, який, ще будучи єпископом Станіславським, у 1900 р. написав листа «До моїх любих гуцулів» «чистим» гуцульським діалектом. Там він послідовно передає на письмі м'які шиплячі приголосні: *чюжсий*, *ше*, *шинувати*, *цьоловік*, *мече*, *коршма*, *зачьинати*, *често* і под. (див.: До моїх любих гуцулів // Твори слуги Божого митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи.— Репринт. вид.— Л., 1994.— Т. 1.— С. 78–107. Детальніше про це див.: Лесюк М. Митрополит Андрей Шептицький — знавець гуцульського діалекту // Вісник Прикарпатського університету. Філологія.— Івано-Франківськ, 2008.— Вип. 19–20.— С. 104–109).

Говірки бойківських сіл також неоднорідні. Так, у с. Сваричів, звідки наведено текст, часто на місці праслов'янської фонемі /e/ вживається звук [i], причому не тільки в ненаголошеній позиції, як в інших говорах, а навіть під наголосом: *стр'ісали, памн'ітати, м'іс'іц'і, дес'ім, вйізати, вйіз'ки, ш'ч'іст'і, у д'іс'ік'і годин'і* (о десятій годині). У деяких випадках, на відміну від інших західних говорів, звук [i] може вживатися під наголосом і на місці літературного [a] (праіндоевропейське довге ē) після шиплячих: *йідну п'іднесим / кладем / лиш'ійем // тогди зноу* (одну [в'язку] піднесемо, кладемо, лишаємо, тоді знову).

У цій говірці на місці очікуваних сполучень *ги, ки, хи* уживаються *гі, кі, хі: мален'к'ій, тих'ій, к'ін'іло, к'ішил'іс'і* тощо, хоча таке саме вживання є нормою і для покутського та наддністрянського говорів. Тут уживається оригінальна частка — *гі* (літературне *гей*): *така стала г'і дурна*.

До особливостей говірки можна віднести вживання голосного *и*, причому навіть у наголошеній позиції замість *е*: *три к'іломитри, тирлиц'і, на тирлиц'ох док'умит, піднесим, али, киним*; замість літературного *а* (*знан'и, жит'и* (Н. в.), *кон'и, цар'и, к'ін'и* (Р. в.), *душ'и, ме'ж'и* (Н. в.), *понапудж'ило* «наляжало»).

До явищ суто сваричівської говірки належить асиміляція *о-у* в указівному редуплікованому займеннику жіночого роду (знахідний відмінок) *тут* — «ту» (*п'іди та і клич туту-во Корнеличку*). Іменник *вогонь* тут має форму *уґень*, у дієслові *хотіти* випадає голосний *о* (*х'іла*).

У галузі граматики іменники середнього роду типу *знання, життя* (колишніх *јо-основ*) в орудному відмінку за аналогією до іменників твердого варіанта (*б-основ*) приймають закінчення *-ом* (*жит'ом, знан'ом*); впливом польської мови можна пояснити закінчення *-ох* у місцевому відмінку множини іменників м'якої групи першої відміни: на *тирлиц'ох, полиц'ох, газдин'ох*. Дуже поширеною в мовленні сваричів'ян є уточнювальна частка *-во*, яка вживається переважно з прислівниками, інколи із займенниками: *туту-во* «ту», *тутка-во, отак-во, втото-во, таке-во, титерка-во*⁸.

У наддністрянських говірках немає таких яскравих особливостей, як у гуцульських, але деякі звертають на себе увагу. Наприклад, тут після твердого губного чітко вимовляється [j], після якого [i], незалежно від походження, переходить в [и]: *п'йир'і, м'йира, подб'йир'і, пов'йитрі*. Так само [j] передє голосному [и] і в інших позиціях: *йинчий, йиндик, до'йити* (корову). Уживається *и* і після *г* (*гиршиї, гир'кий*).

Наддністрянський говір має багато спільних рис із покутським. Про войнилівську говірку, наприклад, докладніше можна ознайомитися в статті Т. Лужного⁹, покутський говір досить детально описано в монографії «Мовний світ сучасного галицького села»¹⁰.

З об'єктивних причин найбільше потерпів від впливів інших говорів та української літературної мови лемківський діалект. Тут, зокрема, яскраво видно стягнення голосних після випадіння інтервокального [j] у дієслівних формах третьої особи однини: *ся забывает, пов'ідат* тощо; дуже поширеним явищем є ствердіння [л] (очевидно, під впливом польської мови), уживання голосного *у* замість *і* в закритому складі (*вечурки*) і навпаки — *і* замість літературного *у*

⁸ Докладніше про цю говірку див.: *Лесюк М., Ткач Н.* Фонетичні та граматичні риси говірки с. Сваричів на Івано-Франківщині // *Етнос і культура*. — 2008. — № 4–5. — С. 100–105.

⁹ *Лушний Т.* Сучасне мовлення мешканців смт Войнилів на Івано-Франківщині : Фонетичний склад // Там же. — С. 110–119.

¹⁰ *Лесюк М.* Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). — Івано-Франківськ, 2008. — 328 с.

(етимологічного *o*) в слові *па́рїбки*, опускання губного [б] у зворотному займеннику — *сої* (або *сой*) зам. *собі*; закінчення *-ом* в орудному відмінку в іменниках I-ої відміни — з *мамом*, *худо́бом*, *па́лицом*, прийменник *г* зам. літературного *в* (*былы з нас ве́чурки*) та ін. Особливим є і наголошування слів. Очевидно, під впливом польської мови тут наголос падає переважно на передостанній склад. У лексичному складі є чимало полонізмів (*юж*, *барз*, *ушыткых*, *ушыл акого*).

Як зазначалося, західноукраїнські говори мають цілу низку спільних ознак, які їх об'єднують. Це, зокрема, збереження фонемі /e/ в різних звукових виявах ([e^h], [и^e], а в ненаголошеній позиції навіть [i]) на місці праслов'янської фонемі /ĕ/, що походить з довгої праїндоевропейської /ē/ після шиплячих та м'яких приголосних (у гуцульських говірках і після [j]), а також на місці праслов'янської носової /e/. Ідеться про форми типу: *крич'єти*, *леж'єти*, *прошч'єти*, *стр'іл'єти*, *б'іл'євій*, *ўт'єти*, *запоўн'єти*, *м'ін'єти*, *молод'єк* 'молодик', *єр'єди*, *у'єкі*, *ч'єс*, *ж'єл*, *ж'єба*, *ш'єнка*, *пирож'єта* 'пирожата, пиріжки', *пор'єдок*, *з'єт*, *п'єт*, *м'н'єсо*, *дєс'ит*, *м'іс'іц'* і под., а також гуцульські форми типу *сто'йєт'і* 'стояти', *йє'блінка* 'яблулька', *йє'єн'є*, *йє'ма*, *йє'зик*, *п'йє'н'ій* та ін. До речі, у західноукраїнських говорах майже немає винятків щодо наведеної вимови. Вони можуть стосуватися хіба що запозичених слів (типу *ля́мпа*, *кля́са*), деяких віддигукових утворень (*н'аўкати* < *няв*, *л'апати* < *лян*) тощо.

В усіх наукових працях із цього питання ідеться про перезвук (переголос) [a] > [e]. Так, А. Залеський зазначав, що першим, хто звернув увагу на слова типу *жєль*, *чєс*, *счєстьє* тощо, був І. Вагилевич, потім Я. Головацький. До речі, як згадував пізніше Я. Головацький, І. Вагилевич навіть пропонував упровадити такі форми у мову літератури. Це й не дивно, адже він усюди чув змалку такі форми. спостерігав за мовленням людей, що його оточували, які в основному і вживали саме такі форми. Однак на той час у мовлення галичан уже широко проникали форми з голосним *а* (*я*). В «Енеїді» І. Котляревського, у творах Квітки-Основ'яненка, а пізніше і в «Кобзарі» Т. Шевченка форм із голосним *є* в таких позиціях не було, тому місцеві форми з голосним *є* поступово заступаються формами з голосним *а* (*я*).

О. Потебня відзначав, що «у галицькому говорі *я* після приголосної змінюється в *є* незалежно від свого походження (тобто *я* основне і *я* з < *а*), ні від наголосу, ні від наступного складу...»¹¹. Досліджували це питання також О. Курило. Є. Тимченко, Б. Кобилянський та ін., але найгрунтовніше й найглибше — А. Залеський¹².

Як відзначав Ю. Шевельов, «у багатьох українських говорах голосний *а* після м'яких (пом'якшених) приголосних зазнав переголосу, перетворившись на *є* (який у певних позиціях подекуди пересунувся далі вгору, в напрямку до *і*). Як з географічного, так і з лінгвістичного погляду ситуація не є простою»¹³. До речі, і А. Залеський, і Ю. Шевельов (та й інші дослідники) розширюють ареал уживання [e] та його варіантів на місці (літературного!) [a] різного походження. Так, Ю. Шевельов, крім прикладів із говірок ареалу «від Буковини до Сяну» наводить випадки «переголосу» [a] → [e] зі Східного та Середнього Полісся і навіть із слобожанського говору (Старобільськ Луганської області), вважаючи, однак, що це

¹¹ Цит. за: Залеський А. М. Вокалізм південно-західних говорів української мови.— К., 1973.— С. 88.

¹² Залеський А. М. Континуанти праслов'янських *є* та *а* (після м'яких приголосних) у говорах української мови // Мовознавство.— 1970.— № 3.— С. 39–50.

¹³ Шевельов Ю. Історична фонологія української мови.— Х., 2002.— С. 689.

привнесені форми переселенцями з тих регіонів, де зазначені форми були узвичаєні¹⁴. Ці факти підтверджує і К. Глуховцева¹⁵.

Наявність звуків [e], [e^h] чи [и^e] на значній території України замість літературного [a] підтверджує також Атлас української мови¹⁶.

Ситуація справді непроста, бо треба пояснити й аргументувати двоякий результат зміни етимологічного голосного після шиплячих, j та інших м'яких приголосних. І вся річ у тім, про який саме етимологічний голосний ідеться. Як уже зазначалося, дослідники ведуть мову про збереження чи зміну етимологічного а. Тобто в літературній мові нібито закономірним є етимологічний а, а в говорах його континуантом у різних своїх виявах виступає фонема /e/. Однак учені мають на увазі праслов'янську фонему /a/, яка вже є новою, вторинною. Ідеться про а, що утворилося на місці праслов'янського ѣ (□), який виник з праїндоевропейського довгого ē. Цей □ як установив А. Мейє, після шиплячих та j змінився на а¹⁷. Учений орієнтувався, звичайно, на старослов'янські пам'ятки, а в старослов'янській мові справді довге праїндоевропейське ē, перейшовши в □ після м'яких приголосних (шиплячих та j) змінилося на а. Для підтвердження цього в літературі наводяться приклади типу *sluchēti > *слъиш□□□ > слышати, *legēti > *лєж□ти > лежати, *bēgēti > *б□ж□ти > бжати, *krikēti > *крич□ти > кричати тощо, у яких задньоязиковий за першою палаталізацією перед голосним переднього ряду змінився на шиплячий, довге ē перейшло в ѣ (□), але □чомуś (?) не міг уживатися після м'якого шиплячого і тому змінився на а. Це була перша і найдавніша зміна □ яка відбулася ще в спільнослов'янський період, і причину такої його поведінки знайти важко.

Ять часто вимовлявся як дифтонг, тому й пізніше дуже по-різному поведив себе в різних слов'янських мовах. Так, в українській мові він дав рефлекс і, що не змінюється, у російській, білоруській, словенській, словацькій — е, у польській перед твердими передньоязиковими — а, перед пом'якшеними та губними е має різні континуанти в різних фонетичних позиціях у чеській та лужицьких мовах, під наголосом перед твердим приголосним виступає як а у болгарській мові (в інших випадках — е) тощо. Фактично в кожній із західних та південних слов'янських мов ѣ (□) має по два або й більше континуантів. Отже, треба визнати, що ця складна фонема ще в праслов'янській мові зазнала дивергенції — в одних випадках (чи в ареалах) реалізовувалася в звукові [a], а в інших збереглася у своєму первісному вигляді — як [e]. А. Мейє, до речі, зазначав, що після пом'якшених приголосних це а нібито знову перейшло в е, що вчений ілюстрував прикладами з різних слов'янських мов¹⁸.

На нашу думку, логічніше було б визнати, що після м'яких і пом'якшених приголосних ѣ (□) перейшов в а не в усіх діалектах праслов'янської мови, як пізніше він дав різні рефлекси в різних мовах або навіть в одній. Тому є всі підстави вважати, що в західноукраїнських говорах, а частково і в поліських після м'яких приголосних фонема /e/ в різних своїх звукових виявах є закономірним континуантом довгого ē і праслов'янського □ який вимовлявся по-різному в різних діалектах праслов'янської мови. Треба визнати також, що поряд із суфіксом ē у

¹⁴ Там же.— С. 690–691, 698.

¹⁵ Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнослов'янських говірок.— Луганськ, 2005.— С. 218.

¹⁶ Карти №№ 35, 44, 76, 113 та ін. Див.: Атлас української мови : Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття та суміжні землі.— К., 1988.— Т. 2.

¹⁷ Мейє А. Общеславянский язык.— М., 1951.— С. 39.

¹⁸ Там же.— С. 40.

наведених вище та в деяких інших праіндоєвропейських дієсловах був ще й **je** (а можливо, тільки **je**?), що можна підтвердити цілою низкою прикладів. Так, наприклад, у словах *процати*, *(y)гоцати*, *(y)міцати*, *тріцати*, *верецати*, *(в)трацати*, *саджати*, *(на)їжджати*, *(но)ражати*, *(y)стиджати*, у старослов'янських *страждати*, *(но)біждати* тощо не міг з'явитися шиплячий, якби там не було **j**. Отже, у праіндоєвропейській мові вони повинні були мати, очевидно, такі форми: **prostjēti*, **(u)gostjēti*, **(u)mēstjēti*, **trēskjēti*, **werskjēti*, **(u)tratjēti*, **porazjēti*, **sadjēti*, **(na)jēzdjēti*, **(u)stūdijēti*, **stradjēti*, **(po)bēdjēti* і т. ін., де тільки під впливом **j** приголосний або група приголосних змінилися на відповідний шиплячий чи групу шиплячих. Можливо, що після задньоязикових виступав тільки суфікс **-e** (без **j**), але видається малоімовірним, щоб була аж настільки детальна диференціація у виборі суфіксів. Тут важко дати однозначну відповідь, оскільки задньоязиковий приголосний змінювався на шиплячий як під впливом голосного переднього ряду, так і під впливом **j**.

Цей суфікс не був єдиним при творенні інфінітивів. Як у сучасній українській мові (чи інших слов'янських), так і в праіндоєвропейській є цілий набір суфіксів основи інфінітива. Дієслова за своєю структурою поділялися на класи і мали різну граматичну та категоріальну семантику. Збереглися давні (праіндоєвропейські) чергування голосних, наприклад, у дієсловах руху (*гонити* — *ганяти*, *летити* — *літати*, *нести* — *носити*, *вести* — *водити*, *ходити* — *ходжати* тощо), у видових парах дієслів (*ударити* — *ударяти*, *стукати* — *стуляти*, *стріляти* — *стріляти*, *примірити* — *приміряти* тощо). Різну морфологічну будову мають міжмовні дієслівні омоніми, наприклад українсько-російські: *слухати* — *слушать*, *стукати* — *стучать*, *пускати* — *пушчатъ* тощо.

Іменникові основи, як відомо, мали шість типів суфіксів-основ, можливо, був ще й сьомий (або варіант суфікса **ja**) — **ja**, який дав у старослов'янських іменниках типу *поустыни*, *рабыни* закінчення **и**; можливо, саме він був в іменниках типу *земля*, *душа* (<*zemjæ, *douchjæ), у родовому відмінку іменників **jo**-основ, і тоді можна пояснити закінчення [e^h] чи [i^e] в цих іменниках у західноукраїнських говорах, пор. на Покутті: наз. відм. *зе^hмл'е^h*, *ду^hи'е^h*, род. відм. *ко^hн'и^e*, *к'ін'ц'и^e*, *Васил'и^e*, *доброго жит'и* і под.¹⁹

Як уже зазначалося, у старослов'янських пам'ятках звук [ċ] після **j** і шиплячих послідовно змінився на [a]. Східнослов'янські літературні мови (українська, російська, білоруська), які формувалися під великим впливом літературної старослов'янської, ввібрали в себе саме такі форми, тобто форми типу *лежати*, *кричати*, *слышати*, *бжжати*. Але, як видається, це явище не охопило весь слов'янський мовний ареал, що підтверджується наявністю п. *slyszec*, ч. *slyšeti*, *slyšení* 'аудієнція', п. *krzyczec*, ч. *křičeti*, західноукр. *кпич'е^hму*, п. *leżec*, ч. *ležeti*, *ležení* 'табір', ст.-сл. *ležeti*, (сучасне слц. — *ležat'*), влуж. *ležen*, словін. *liežen*²⁰, західноукр. *ле^hже^hму* тощо; пор. з іншими індоєвропейськими мовами, які зберігають у цій позиції **e**: двн. *ligen*, нім. *liegen*, дірл. *lige* 'постіль, могила'²¹, а також: п. *dyszec*, *wrzeszczec* 'верещати' (західноукр. *ве^hпе^hиц'е^hму*), *bieżec*, ч. *běžeti* 'бігти', *běžecký* 'біговий', влуж. *běžec*, словін. *bježec*, західноукр. *ли^hи'е^hму* — п. *liszec*, словін. *lěšec*, болг. діал. *лиш^h ми* 'мені не вистачає'²² тощо. Той факт, що праіндоєвропейське **ċ** принципово не змінилося (можливо, лише кількісно),

¹⁹ Лесюк М. Знач. праця.— С. 64.

²⁰ Этимологический словарь славянских языков / Под ред. О. Н. Трубачева.— М., 1987.— Вып. 14.— С. 161–165.

²¹ Там же.— С. 164.

²² Там же.— 1998.— Вып. 15.— С. 154–155.

знову підтверджують приклади з інших індоєвропейських мов: лит. *dūšėti*²³ ‘ди-хати’, ст.-сл. *дышати*, прус. *begeiti*²⁴ ‘бігти’, ст.-сл. *бъшати*.

Таким чином, рефлекс давнього (праіндоєвропейського) *ē*, що перейшов у праслов'янській мові у *ǣ* не був єдиним і однаковим для всіх слов'янських діалектів, що підтверджує й «Общеславянский лингвистический атлас»²⁵. У старослов'янській мові, яка успадкувала найбільше рис із давньоболгарської, стабілізувався континуант *a* (оскільки в болгарській мові *ǣ* в основному вимовляється як *a*). В інших мовах, як зазначалося, може бути *a*, а може бути й *e* в різних виявах. Отже, уживання звука [e] чи його варіантів [e^h], [e^h], [i] тощо після м'яких і пом'якшених приголосних у західних говорах української мови має під собою історичну основу.

Звичайно, такі міркування не збігаються з думками багатьох дослідників, які традиційно розглядають звуки [e], [e^h], [i^h], [i] після м'яких і пом'якшених приголосних у південно-західному наріччі української мови як континуанти праслов'янських [*a] та [*ǣ]. Тут важко не погодитися, наприклад, із А. Залеським, який на широкому матеріалі, з глибоким аналізом і глибокою аргументацією, посиленнями на праці відомих мовознавців доводить, що, наприклад, *ę*, деназалізувавшись, перейшло спочатку в *d*, потім в *a* і аж тоді знову в зазначених говорах повернулося до [e] чи його фонетичних варіантів, тобто *ę > *ǣ* > *a* > *e*. Аналогічно, як стверджується, відбувся перезвук *a* > *e* (наголошуємо — *a*, що виникло на місці *ē* чи *jē*). Однак уявити такий складний шлях перетворення етимологічних фонем також важко. Легше було припустити, що *ę* у західних говорах української мови просто деназалізувалося, втратило носовий призвук, як це сталося, наприклад, у кінці слів та перед історично м'яким приголосним у чеській мові, пор.: *deset*, *kněz*, *ječmeň* (на Гуцульщині — *e^hčm'in^h*), слн. *grez* ‘грязь’, серб., хорв. *red* ‘ряд’, *chedo* ‘чадо’ (ст.-сл. *члдо*), болг. *теле*, *име*, *памет* ‘теля, ім'я, пам'ять’ і т. д. Не виключено, що й польське *ę* могло вплинути на західні українські говори і підтримати тут деназалізоване *e*.

Автори передмови (Л. Калнинь та А. Басара) до Загальнослов'янського лінгвістичного атласу (вип. 2а), присвяченого рефлексам *ę* у слов'янських мовах, теж дотримуються усталеної думки, що тут «початковим рефлексом *ę прийнято вважати *a*». Що ж до версії, згідно з якою в західноукраїнських говорах носове *ę* безпосередньо переходить в *e*, то вона, на думку цих авторів, потребує додаткового обґрунтування²⁶. Таку ж думку висловлює Ф. Філін: «Неможливо довести, що північноукраїнське [e] виникло не із [a] після м'якого приголосного, а безпосередньо з [ǣ]»²⁷. Але ж такий безпосередній перехід *ę* > *e* відбувся в інших слов'янських мовах. Наприклад, західноукраїнська форма *z'e^hm^h* чи *z'u^hm^h* у цілій низці слов'янських мов також вимовляється з голосним *e*, див. ч. *zet*, слн. *zet*, серб. і хорв. *zet*, мак. *zet*²⁸. Такі ж дані підтверджує «Общеславянский лингвистический атлас»²⁹, причому це стосується не лише слова *зять*, а й багатьох інших слів.

²³ Етимологічний словник української мови.— К., 1985.— Т. 2.— С. 80.

²⁴ Там же.— Т. 1.— С. 192.

²⁵ *Общеславянский лингвистический атлас* : Серия фонетико-грамматическая. Рефлексы *ǣ / Под общ. ред. В. В. Иванова.— Белград, 1988.— Вып. 1.— 164 с.

²⁶ Див.: *Общеславянский лингвистический атлас* : Серия фонетико-грамматическая. Рефлексы *ǣ / Гл. ред. В. В. Иванов.— М., 1990.— Вып. 2а.— С. 7.

²⁷ *Филин Ф. П.* Происхождение русского, украинского и белорусского языков.— Ленинград, 1972.— С. 204.

²⁸ *Гак В. Г., Донадзе Н. З.* Названия зятя по материалам Лингвистического атласа Европы // *Вопр. языкознания*.— 1998.— № 4.— С. 144.

²⁹ *Общеславянский лингвистический атлас*.— Вып. 2а.— Карта 18.— С. 66.

У прикарпатських говорах зазначена риса повсюдно і послідовно представлена в мовленні сільських мешканців, і в осяжному майбутньому не видно жодних передумов для її занепаду. Інша річ — мовлення інтелігенції або, вужче, — мовців з певною освітою, пов'язаних із працею в освітньо-культурних, державних чи громадських установах, організаціях. Ця категорія мовців намагається уникати висловів типу *крич'єти*, *леж'єти*, *прошч'єти*, *стр'їл'єти*, *б'їл'євій* *ут'єти*, *м'їн'єти*, *у'с'єкі*, *ч'єс*, *ж'єл'*, *ж'єба*, *пор'єдок*, *зач'єти*, *з'єт'*, *т'єшко* тощо, уживаючи замість них форми *кричати*, *лежати*, *стріляти*, *білявий*, *жаба*, *порядок*, *час*, *зять* і т. д.

Л. Калнинь, обстежуючи говірку села Грабівці Калуського району на Івано-Франківщині, помітила в мешканців села паралельне вживання форм з перезвуком а — е. Вона вважає, що «при синхронному аналізі діалектного матеріалу не завжди вдається розчленувати явища питомі і привнесені з літературної мови. Наприклад, ... випадок вимови а після м'яких приголосних однаковою мірою можна кваліфікувати і як вияв характерної для говору непослідовності у зміні а > е, з одного боку, і як результат впливу літературної мови, — з другого»³⁰. На наше переконання, не підлягає сумніву, що це — вплив літературної мови. У гуцульських, покутських, наддністрянських говірках після м'яких приголосних послідовно, наголошуємо ще раз, уживаються тільки форми з [e] та його варіантами, а форми з [a] — це з погляду говірки — гіперизми. Автор пам'ятає зі шкільних років, як учителі виправляли в дітей подібну вимову. Наприклад, на запитання вчительки «Чому ти, Петрусю, не надів галстука?» Петрусь відповів: «Він у мене *пом'н'ацканий*» (замість місцевого *пом'н'ицканий* 'зім'ятий'). Проте, що вимова а після м'яких та пом'якшених приголосних — це привнесені форми з літературної мови, свідчать давні публікації. Так, у «Зорі Галицькій» — першій українській газеті в Галичині, що почала виходити під кінець першої половини XIX ст., форми з голосним е можна було зустріти досить часто, особливо в листах дописувачів, хоч редактори паралельно вживали вже й форми з а. Важливим і надійним свідченням на користь е після м'яких приголосних у західноукраїнських говорах служать твори видатного діяча гуцульської культури, етнографа й письменника П. Шекерика-Дониківа «Дідо Іванчик» та «Рік у віруваннях гуцулів», у яких подана автентична, не «зіпсована» ще узусом гуцульська (жаб'ївська) говірка, а також твори інших українських галицьких письменників, особливо в мові персонажів їхніх творів.

Зазначимо, проте, що в лемківському та частково в бойківському говорах у таких фонетичних умовах вимовляється 'а, як і в літературній мові. Наприклад, загальноновживане на Бойківщині *пряджа* (літ. *пряжа*) має варіант *приджі* лише у с. Ясень та *преж'є* і *пр'єдзе* в селі Ямельниці Сколівського району. Аналогічно інфінітив *прядти* зафіксований у варіанті *пр'єсти* лише в с. Луги Рожнятівського району³¹, у той час як на Гуцульщині, на Покутті та на Опіллі голосні [e^h] чи [i^e] — це звичайна й повсюдна вимова. Однак у наведеному тексті з бойківського села Сваричів форми з [i^e], [и] чи [і], причому навіть під наголосом, є звичними: *ж'и'ли-смо* 'ми жали' (серпами), *по дв'ї у'йизки-смо б'рали* 'по дві в'язки', *ноги бол'и'т* 'болять', *ходили к'игати* 'ходили тягати', *ли'и'їєм* 'лишаємо', *то кожде зач'и'ло йо'кати* 'почало ойкати'. Зрештою, село Грабівка, яке обстежувала свого часу Л. Калнинь, також розташоване на Бойківщині, а форм зі

³⁰ Калнинь Л. Вокалізм одного наддністрянського говора // Матеріали и исследование по общеславянскому лингвистическому атласу. — М., 1968. — С. 212.

³¹ Ошишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. — К., 1984. — Ч. 2. — С. 158.

звуками [e^н] чи [и^н] на місці літературного [а] вона зафіксувала чимало. У лемківських говірках, як видно з текстів, уживаються форми з [а]: *пйат, пйаде'с'ат, діучата, п'р'али, т'ашко, моу'чал'и*, частка-постфікс *с'а* на відміну від гуцульського *си*, покутського та опільського *с'і*.

Народним говорам, що функціонують на Прикарпатті, за окремими винятками, властиві збереження історичного *е* (з наближенням до *и*) в іменниках середнього роду типу *жси'т'е", ве"сі'л'е"*; у ненаголошеній позиції переважно вимовляється *і*: *волос'і, колос'і, убран'і, на'сіні, з'біж'і, к'лоч'і* і под. (виняток знову ж таки становлять бойківський та лемківський говори — *лист'а, перепро'шин'а*); збереження історичного *е* із закономірним стверділим приголосним перед ним у цілому ряді слів: *лен, леду, семі, у'него, цего, шесті, учера, йе'го* (і навіть *йі'го*), вимова [і] у префіксі *ви-*: *в'іробити, в'ігадати, в'ічитати* тощо. На відміну від літературної мови у галицьких говірках послідовно вимовляється історичний звук [и], що походить з давньоукраїнського [і] у прикметникових закінченнях: *синий, третій, вели'кодний, крайній*. Так само твердо вимовляється приголосний основи *і* в інших відмінкових формах: *т'ретого, синого* (Р. в.), *т'ретим, синим* (О. в.).

На відміну від літературної української, а також інших східнослов'янських мов в аналізованих говорах відсутній епентетичний [л'] на місці [й] після губного в дієслівних формах типу *л'убіу, ловіу, ломіу*; вони *л'убіі, ломіі, ловіі* або *ловіит, л'убіит, ломіит*. Інколи, навпаки, вставний [л'] може вживатися там, де він відсутній у літературній мові (напр.: *здо'роул'я* — орфограф. *здоровля*). Для прикриття голосного в середині слова майже повсюдно вживається вставний [й]: *радійо, спец'і'йал'ній, мате"р'і'йал'ній, бакте"р'і'йал'ній* тощо. Ця риса, однак, має більш поширений характер і властива не лише західноукраїнським говорам.

Майже всім галицьким говіркам властива тверда вимова кінцевого [ц] в іменниках типу *х'лопе"ц, сто'лец, ко'нец* і под.; у гуцульському, покутському, бойківському говорах твердо вимовляється й звук [с] у займенниках та прислівниках: *хтос, шос* (у гуцульських говірках — *шош*), *дес, коліс, йа'кйіс, йа'кас, у'вес* (тут у різних говірках можливі варіанти: *йе'кас, йі'кас, ікас*).

Є ще одна фонетична риса, яка єднає західноукраїнські говірки, — це вимова [ц] у частці *ци* замість [чі], як це унормовано в літературній мові. Саме в такому вигляді цю частку можна було зустріти в давніх галицьких часописах і книжках, хоча тепер її вживають лише старші сільські люди.

Усім західним говорам властива редукція голосного [о] в займенниках *вона, воно, вони* — *ўна, ўно, ўни*; опускання приголосного [т] чи [т'] у дієслівних формах 3-ої особи множини — *ўни сто'їа* (або *сто'їи*), *си'д'е", ход'і, робіі, л'убіі* і под. Подекуди може опускатися кінцевий [т] й у дієсловах другої дієвідміни у 3-ій ос. одн. (*він'роби, ходи'туди-суди*), однак загального поширення ця риса не має. Спільним для всіх західних говорів є вживання коротких, часто енклітичних, форм особових займенників у непрямих відмінках: *з'наїу'го* (його) *л'добре"*, *л'даї'му* (йому) *закур'ити, л'даї'мі* (мені) *спок'її, л'даї'си* (собі) *на'ст'риман'і, л'убіу'ті* (тебе), *забе"ри'їі* (її) *с'об'боў* і т. ін.

Західноукраїнські говори використовують колишні перфектні форми для позначення минулої дії. Роль показника граматичної категорії особи в цих конструкціях виконує не особовий займенник, а залишковий елемент дієслова *бути* в теперішньому часі: *робив-їм* (*робила-м*), *робив-їс* (*робила-с*), *робили-смо, робили-сте, ли"ни-смо* *брали, колонн'і-смо мо'чили*.

Так само в усіх говорах простежується редукція голосного [у] й одночасне випадіння інтервокального [j] у закінченні орудного відмінка іменників першої відміни та узгоджених з ними прикметниках, дієприкметниках, займенниках тощо: *тоу¹ |доброу¹ на|їїждже^нноу¹ до|рогоу¹*; у родовому множини повсюдно використовується закінчення **-ий**: *л'удий, г'рошиї, коніи, гусіи*, що також зумовлено історично, пор. давньоукраїнські форми *гусьи, людьи*, де напружений **ь** закономірно змінювався в **и**.

Усім західним говорам властивий наголос на першому складі у формах 1-ої ос. одн. деяких дієслів: *ходжу, робію, л'убію*, що, на нашу думку, відбиває тенденцію до вирівнювання наголосу в усій парадигмі.

При детальнішому огляді можна було б визначити й ще деякі риси, які об'єднують західноукраїнські говори. Однак зазначимо лише, що всі вони більшою чи меншою мірою під впливом літературної мови нівелюються, зникають. Як зазначав К. Кисілевський, «під впливом школи, преси, освіти» створюються «нові, молоді форми мови»³². До впливу школи, преси, освіти додається ще й сильний вплив чужої — російської мови, тому народні говірки, незважаючи на міцні і глибокі корені, усе ж піддаються цим впливам і зазнають істотних змін. Ці зміни можна спостерігати на різних мовних рівнях, насамперед — на фонетичному.

У молодій людини з Верховинщини чи Косівщини, яка свідомо працює над своїм мовленням з тим, щоб наблизити його до літературного, уже не завжди можна помітити пом'якшену вимову **д, т, н** перед **е** та **и**, що є найяскравішою рисою гуцульської фонетики (*д'и|т'ина, д'ен', д'икій, т'еплий, т'ихо, н'ен'ка, н'е"ма, н'е"буд'е" і под.*); у такого мовця хіба що спонтанно прорветься форма типу *б'і|л'е"вій, здога|н'е"ти, по|р'е"док, зе"м'л'е", ш'е"пка, ч'е"с і под.*, а вимовлятиме — *білявий, доганяти, порядок, земля, шапка, час* тощо.

Літературним нормам підпорядкована також вимова **'а** в іменниках середнього роду типу *життя, весілля, волосся, насіння, збіжжя* замість місцевого [eⁿ] чи [i] — *жи|т'е", вес'і|л'е", вол'осі, на|с'ін'і, зб'іж'і*; літературні привнесені (східні) форми з лабіалізованим **е**, тобто з **о** та м'яким приголосним, переважили місцеві історичні форми зі стверділим «законним» приголосним перед **е** в словах типу *сьомий, льону, льоду, у нього, цього* (галицькі форми *семий, лєну, лєду* тощо); аналогічна зміна сталася також у словах типу *учера, шестий, єго (іго)*, де **е** під літературним впливом стало вимовлятися як **о**. Чим раз менше відхилень зустрічається і в словозміні. У мовлення освіченої людини, яка дбає про його чистоту, вже не проникають форми типу *мудров головов, цев дорогов* тощо. Однак дуже «живучим» виявилось закінчення **-и** в родовому, давальному та місцевому відмінках іменників третьої відміни типу *радошти, нощи, любови*, а також у давальному та місцевому відмінках іменників м'якого варіанта першої відміни (*на землі, на вишини*) та в місцевому відмінку м'якої групи іменників другої відміни (*на кони, на пни, на поли, на мори*).

Можна стверджувати, що всі або принаймні переважна більшість місцевих галицьких форм, які відрізняються від літературних, є історичними формами, що існували свого часу в давньоукраїнській мові. З об'єктивних причин вони не стали нормативними, бо переважили в літературній мові східні форми, які часто були нав'язаними, привнесеними, аналогійними тощо. Тому вплив літературної мови інколи призводить до сплутування літературних і місцевих форм. Так, у літературній мові існують нормативні форми *третій*, але *четвертий*. У захід-

³² Кисілевський К. Мовні особливості наддністрянського гнізда // ЗНТШ : Зб. на пошану Зенона Кузелі. — Париж та ін., 1962. — Т. 169. — С. 284.

них говірках в обох цих словах вимовляється закономірний (історичний) твердий приголосний та голосний **и**: *третий, четвертий*. Тепер же деякі мовці за аналогією до *третій* вимовляють так само *четвертій* (гіперизм), за аналогією до *крайній, городній, дорожній, освітній* вимовляють *народній, благородній, попутній, трикутній* і т. ін. Треба, до речі, відзначити, що в українській літературній мові немає правил, які б регламентували чи хоча б пояснювали такий двоєкий підхід у вимові та написанні прикметникових основ і закінчень, немає критеріїв розрізнення твердої і м'якої прикметникових основ. Це часто призводить до сплутування закінчень **-ий** та **-ій**, причому не тільки в мовленні галичан. Звичайно, закон зворотної сили не має, якщо вже в мові стабілізувалися якісь форми, але все-таки шкода, що не стабілізувалися форми історичні. Тоді не було б плутанини і помилок. Тоді були б форми *третий, четвертий, синий, городній, загородній, народній, трикутній, крайній, великодній, дорожній* і под., як їх вимовляють послідовно носії всіх основних галицьких говорів.

(Івано-Франківськ)

М. Р. LESIUK

DYNAMIC PROCESSES IN THE VERNACULARS OF PRYKARPATTIA

The main common and different features of the vernaculars of Precarpathia have been characterized in the article. The idea of the historical basis of these features has been proved. The article suggests a new, somewhat different from traditional, approach to the dialectal continuants of some Old Slavonic vowels. Finally, it deals with the changes in dialectal forms and their levelling under the influence of literary language.

Key words: vernaculars of Precarpathia, major phonetic and grammatical features, historical forms, reflexes, continuants of Old Slavonic vowels.